

אבא קובנר

מיפגש מעבר לחשיכה

רע"י, תארוחו עמי הערב למסע ממושך. העיר בון, בירת גרמניה דהיום, נקראה בפי קדמונינו קהילה קדושה — בונא שעל נהר הריינס. משמח נקרא הפייטן העברי אפרים ברי"עקב מברנא, מאחרוני פייטני אשכנז. הוא הגיה אחריו, לפני כ־800 שנים, ספר קטן בשם „ספר הזכירה“.

ב„ספר הזכירה“ מובאות עדותו ומעדות בני־דורו על אחד המוראים הגדולים שפקדו את קהילות ישראל בארץ הריינס בימי מסע הצלב השני, ספר קטן וחשוב זה מכיל 27 פיוטים, סליחות וקינוח, כששער הסליחה בא לפני שער הקינה. זו דרך האבות — לתקדים סליחה לקינה.

אף אני, בעמדי לשאת קינה על עדת השומרים שנמספה עם כל העם באירופה, ואם שלא תהא זו קינה במשקל המסורתי ולא בתבנית הפיוט, ולא מקובלת בצורתה ובתכנה ושלא גם תבנתה לא תהיה מקובלת על הכל, הריני מאמין, כי ברוחה ובדם־תמציתה יש בה מן הקינה העברית מדור־דור. על כן, כדרך האבות אקדים אף אני סליחה לקינה. ולא סליחה אחת אלא שתיים.

סליחה ראשונה: על רשות היחוד.

עד שלא קם ארשווק, לא היה לנו דבר יותר חי מבית־עלמין יהודי. תחי הקיף את המת וחוא חי בקרבם. בית החיים מזה ובית ישראל מזה והגדר מתוחה באמצע והשער פתוח כמלוא צידוק חדין לנכנסים להיאסף אל עמם וליוצאים לכוונן את עמם לתוחלת ההמשך. עדיין היה מוות פרטי בארץ. ועצבונו של היחיד וזכרון הכלל משכו סמנו וכו' את טעם קדושת החיים.

הערב אני עולה רגל ליבשת אבודה. שאין בה שער וגדר ומלוא פניה חצר מוות. לא כהן אני, בלתי אם אחד מישראל, ואיני מצווה על הזהירות, בין בטומאה ובין בקדושה. אני חייב להיכנס פנימה גם בעל כרחי.

עד שאני עומד על הסף עלי לבקש איפוא מחילה מכל אלה שאת זכרם לא נעלה בזה, רחוקים כקרובים. כי לא בודדים היינו בקרבן ולא יחידים למסירות נפש. שותפים היינו במערכה עם תנועות חלוציות, עם תנועת „דרור“ בראש־זראשונה, עם ציונים ולא ציונים, וכן עם יהודים רבים וטובים שלא זכו לחברות בתנועת־נוער כלשהי ודבקו בנו לאמון ולמאבק עד־תום. ומי שלפניו הכל שווים — ימחל לי על

* הדברים נאמרו בישיבה מיוחדת של הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי שנכנסה ביום ח'־13.5.1973 בקיבוץ העונן, לשם התייחדות עם זכר תנועת השומר־הצעיר שנכרתה באירופה.

ההבדלה שאני אמור לעשות, או על דברים שאני עלול להיכשל בהם וישתמעו חלילה כהתהדרות.

חזרי אינני שוכח, כי כל ישראל יש להם חלק בעולם הבא, אלא אם־כן גם שם כבר חלה תמורה לרעה בערך השוויון.

לא לשם התנשאות אישית או כיהתית אנו עושים זאת, כי לשם ייחוד הוועוד הזה, אחרי 30 שנה.

וטעם נוסף: השאלות. בהכרח יתלו בשפתי אלו שאלות נוקבות. ואין אדם רשאי לתלות דברים חדים על צוואר זולתו בטרם יעשה זאת על גופו — ובביתו — תוא.

פליחה שנייה: על גבולות האובייקטיבי.

בבואי לדבר על התנועה שמעבר, חוששני שאיני מגיע עדיין לידי מידה ראויה של אובייקטיביות. בדבְּרִי כְּתִנְרַעַת הַשּׁוֹמֵר־הַצֵּעִיר, בדבְּרִי בָּה, אני מתקשה לשים פדות בין מימד האהבה והמימד ההיסטורי. שגור הוא לחשוב, שהזמן עושה את הפרספקטיבה. אכן, כך הוא הדבר כגראה ביחס לתופעה מוחשית כלפי מושא שהגיע למימד פיזי ורוחני, והזמן הוא המרחק, נתן תוקף לשיפוט והערכת מאוזנים. אך במה נקנית הפרספקטיבה ביחס לדבר שכל־עצמו היה וגשאר הווה של כיסופים — מעין מהות צעירה לתמיד?

בפגישה גורלית בין אדם ואדם, אם היא בין אחד ואחד, אם בין אחד ורבים — לא המרחק עושה את הפרספקטיבה אלא אכדן האהבה. מי שמסוגל להעלות תיאור אובייקטיבי של אהובתו, או יותר נכון משל מושא אהבתו, ודאי שהוא איש חכם הראוי לקנאה. אך אפשר שהוא נאחז הראוי לחרבה רחמים.

אני שונא ידידים אובייקטיביים. ולא ידעתי כיצד אעמוד כאן לפניכם ואעלה זכרה של תנועה, שהיא תופעה חברתית והיסטורית כעלת משמעות אובייקטיבית. אך תופעה זו מלאה אנשים, שפניהם, שיקים ויישותם הרוחנית, המסרית והאידיאלית, התומים בלבי בחותם של אינטימיות.

אלה שהזמינוני והפגיעו בי שאעשה זאת — יודעים כמה סרובים סרבתי — ומחמת רתיעה זו בעיקר. עד שתמלאך הטוב נתן עצה בלבי ולקחתי מנה של אובייקטיביות ולקחתי מנה של אהבה שמורה, מהלתי אותם בקצת מלים מיותרות ועשיתי משה דברים. ואתם, הסולחים גם לאלה שאין לסלוח — תסלחו גם לי.

פרק א': נתחיל מן הברור.

הימים היו לשנים. ומה שהוא ליהודי 30 במגין הימים — הנה הם כבר 30 במגין חשנים. יש זכרון למתים ויש תקווה לחיים — ובין זה לזה מתמצעים דברי־הימים של עם ואדם. אף־כי עם אחד אנו ומשפחת תנועה אחת הננו, יודע אני כי היושבים כאן למולי הערב, גזורים על־פי שני עולמות — עולמם של האמורים להבין מתוך הרמז והשתיקה ועולם השותקים מתוך א־הבנה. הלוואי וידעתי אם יש שביל ביניים בין קץ העבר וחווית מתח החיים על קו הקץ. נתחיל מן הברור. הם היו אנשים צעירים. בערך 60 אלף מצתה התנועה

באירופה שלפני המלחמה. בפולין רבתי בלבד מילאו שלוש רבבות של בני-נוער 250 קנים סואנים בעיר ובעיירה. מפליא, כמו בחזיון טבע הפורץ לעתים בחיזיונות יתרה, בטרם פורענות, כך אירע לנו בטרשבותינו.

דינים-חשבונות נפעמים מגיעים למרחביה מרחבי התנועה, המבשרים גאות, הרחבת, אפשרויות חדשות ותקוות גדולות. פריחת שלא היתה כמותה, מבשילה וגוברת — עד עלות הקוצר. עד שלא השלם הכיתור על העם ועל התנועה נחלצו רבים. וכו הם זוכתה בהם הארץ והם עלו ונצטרפו אל המגשימים. בכיתור, אל מול מעגל האש, נותרו הצעירים. אכן היה זה השומר הצעיר. רוב מגינו בין ילדות לעלומים. עד שלא פקעו נעוריהם — נתחייבו בבגרות. המבוגרים שבהם היו כבני-גילם של אלה, המבקשים תיום בקול תרועה לא ניקרת: „תגו-לשמש-יד“. צעירינו נתחייבו לתת יד לשאול. הם באו בימים, כשהשמש היתה מטפחת ליטראטית והשאול — חיי-אדם.

„מה אתם רוצים ממני?“ — אמרה טיבל, — „מה אתם רוצים ממני? הניחו לי למות. לא נולדתי כדי לחיות בוועה הזאת“.

טיבל טעתה טעות כפולה. היא אכן חייתה בוועה הזאת, ואנו הנחנו לה למות מות סיירים בשטח הממולכד בין הגישו והיער, שם נפלה כחלוצת העוברת לפני מחנה הפרטיונים היהודים. כיסינו את פניה בחפזון, ואט לאט מחקנו את שמה מספר דברי ימינו, מספר הזכירה.

טיבל השכוחה על אם-הדרך. כלום רק היא לא נועדה לחיים בוועה הזאת — והאחרים? וכי סיפורם של מורדי הגיטאות וחברי התנועה, אנשי המחתרת, הוא אפס עלילה על גזע של ענקים?

ודאי, היו שהפליאו באומץ לבם. מהם שעשויים היו ללא-חת מטבע ברייתם, אך סנולת אומץ-הלב במישמע המקובל היא נחלתם של רבים, ולא נעדרה מבין היהודים ולא מאצל אומות העולם — כל אומות העולם. אך אני ראיתי אנשים שטבעם עשוי היה ללא-חת, וטבע זה הכשירם לעת הזאת, כדי לשרת את תרשע, ואני ידעתי אנשים, שאת אומץ-לבם הערצתי מנעורי — והנה אומץ-לבם הטבעי, כביכול, סר מהם דוקא בעת הזאת.

מי, אפוא, נועד לחיים אלה? וכי יש ילוד-אשה שנועד לכך? ומה היתה, ככלות הכל, סיבה ומשמעותה של העת הזאת?

במרוצת שלושים השנים נשאלו שאלות הרבה. כמעט מותר לומר, סבנו בשאלות. מהן שאלות מצייקות בשל תמימותן, מהן מביכות ומכאיבות בשל בורות שואליהן. רוב האנשים ששאלו סבורים היו, בסתר דעתם, שהם יודעים את הפתרון בטרם ידעו מה נדרש בעצם לשאול ולפענח.

באוגוסט 1943 לכדו הגרמנים את בונקר הלוחמים האחרונים מן המרד בגישו ביאליסטוק. הם לחמו עד מלות כוחם ושבעים מהם נשבו, פורקו מנשקם ותובאו לחצר הומיה. נכפתו, נחקרו, נדונו — והוצאו להורג. בין שאר חברינו שהיו עם השבעים — היו גם זרח וגדליה.

מצוית עדותו של הרב אביעזר בורשטיין, עד-ראיה לשעתם האחרונה. אקרא קטעים מתוך העדות הזאת:

„בשעה עשר בערך לפני־הצהרים הרגשנו בתנועה רבה שקמה בקרב כנופיות הרוצחים. מיד לאחר זה ראינו קבוצת יהודים, כשבעים איש, מצבילים מהרחוב הסמוך, וכעשרים בחורות ביניהם, זקופי־ראש צעדו. כל הקבוצה כולה בשקט ובגאות. יחפים היו ובגדיהם קרועים. שותחי דם. אך עיניהם הפיקו קרני גבורה, אומץ לב ותעוזה. מראה נהדר כזה של יהודים לא נודמן לי עוד לראות. הגרמנים הביאום עד לבית ה„ידנראט“, מקום שם ישב אותה עת מטה ההשמדה ורבי־הטבחים פרידל בראשו. עלו באזני קריאות שונות, שהשמיעו אנשי הקבוצה. מבית יהודי סמוך הוציאו הגרמנים שולחן קטן. העמידו עליו מכונת־ירייה וכוונו כלפי קבוצת הצעירים. הוציאו המישה אנשים מתוכם, מן השורה הראשונה, הקרובים אל הקיר הסמוך, לא רחוק מבית־החרושת, וירו בהם. עתה החלו בשורה השניה. אחד מן המישה קרא בלכתו: „הלאה הרוצחים!“. כדור של אוקראיני הפילו לארץ עוד לפני שהגיע אל הקיר. משגשגו הגרמנים אל השורה השלישית, קרה דבר־מה בלתי צפוי להם לחלוטין. כל אנשי התבורה נתרו לפתע־פתאם בבת־אחת ממקומותיהם והסתערו עליהם, על הגרמנים והאוקראינים. הם הפילו את השולחן עם מכונת הירייה, התנפלו על הרוצחים והתחילו הונקים אותם בגרוותיהם. כמה אנדרלמוסיה אינמה. מאות גרמנים באו במרוצה מן הרחובות הסמוכים. המשמרות הממונים על שיירות המשלוח התייצבו מיד כחומת אש בינינו ובין המתמרדים. הגרמנים כולם פתחו ביריות על האנשים ברובים, אקדחים ומכונות־ירייה. קרב זה נמשך כעשר דקות. כשפסקו היריות נתגלתה לעיני תמונה, שהקפאה את הדם. הרחוב היה אדום מדם. הנבזרים הקדושים היו מוטלים על הארץ ומראהו של כל אחד איום ושונה משל חברו. הגרמנים פתחו בהתעללות פראית בפצועים, החיים עוד למחצה. אחד הלוחמים היהודים התיישב תוך־כדי פרפורי גסיסתו. ניגש אליו גרמני גבה־קומה ומגרשם, כמו הסיר כובעו לפניו ואמר: „בוקר טוב, אדוני, מה שלומך?“ מיד גררו את הפצוע הצידה והעסיפו להקור אותו. ראיתי כיצד הלה מביע ראשו בשלילה. אז הכוונו באתים עד מוות.“

כבר היו דברים מעולם. שמענו — אולי גם ראינו — כיצד לוחם עז־נפש בעמדו אל מול כיתת הוורים, מרים קולו וקורא „יחי!“ — „תחי המולדת!“, „יחי המלך!“, „יחי המנהיג!“, „תחי החירות!“. כך או כך — כבר היו מופתים כאלה. אבל איני יודע כמה פעמים קרה, שקבוצה שלימה של נידונים תעשה מה שעשו האחרונים בביאליסטוק. אולי קרה — ואני לא שמעתי. אך כדבר הזה לא קרה ביער קאטין אצל עשרת אלפי הקצינים והגנרלים הפולנים הירורים. ולא קרה אצל אלפי חיילים וקצינים אחרים, גם סובייטים, שהצמדו לפני כיתות הוורים הגרמנים. ולא בפריז, לא בליאון, ולא בזמושט. אך מה שמדהים במעשה זה הוא לא כליכך אפקט והיאבקות ומעשה ההסתערויות, אלא ההסכמה בחשאי. ההסכמה שברמז, שנדרשה מאנשים היושבים שפופים על האדמה לגלות את הרצון הקולקטיבי האחרון במעשה תעוזה. על־מנת להבין מה שמגקר במוחי, בחשבי על הצר זו ועל האנשים האלה, אתם

צריכים להבין מה שהבלעתי בקראי את העדות בהשמטות. הם לא היו לבדם באותה הצר-מוות. היו בקירבתם עוד הרבה יהודים. אלה ישבו לאורך הקיר והאחרים בסמוך. אלה שבסמוך — השתדלו להתרחק מהם, ואלה שישבו ליד הקיר — זכרו מה היה אתמול, שלשום, במרד, בין החומות, בביאליסטוק. איך נבוכה תקוותם, שהעם יקום ויתמרד אתם. הם זכרו אולי דברים עוד יותר קשים שקרו ברחובות גיטו ביאליסטוק בזמן שהם פרצו אל המרד. היה עם — והיה ביניהם גיתוק. היה אפילו גידוי. ועכשיו הם ליד הקיר. האם רחמו את העם שסביבם או תיעבוהו בלבם? האמנם עליו מסרו את נפשם? ההיה זה מעשה נואשים או — מעשה אחר?

בסוף חודש נובמבר שנת 1944 הופעל הגרדום באושוויץ. איני יודע כמה מסם עשויים לרמות בנפשם מראהו של גרדום למול הכבשנים. גם בבית המטבחים של המיליונים, מסתבר, יש מוות פרטי — על הגרדום העליתה רוחה רובוטה, ושלוש חברותיה עמה, באשמת הברחת חומרי נפץ לאושוויץ.

הייתי באושוויץ ב־1961. לא באושוויץ של אימה הייתי, כי באושוויץ של הפצצים ורקוויזיטים דוממים. קרבותי אל הגרדום. השמש היתה מעליו. עצמתי את עיני, ולפתע חשתי צמרמורת פיזית. ובכן, כאן הן עמדו. בריבוע הזה. וראו את הגערה עולה לגרדום. ועמדו. הם עמדו. וחיהם של אלה שעמדו — הגברים — לא היו שווים יותר מאשר זנבו של כלב גרמני. עדיכדיכך עמוק היה אין־האונים! עדיכדיכך כבד היה השיתוק. שלהם. של כולם. והיא — היא עלתה ראשונה לגרדום. אומרים שבעלותה פנתה וקראה משהו בקול. לא קללה. לא מדידות. קריאה. אך חשונה מחקריאה הו — מה שהיא לא קראה ולא אמרה קודם עלייתה לגרדום. ועליכך אולי עוד אומר להלן.

מי היתה רוחה רובוטה? היא נולדה בעיירה קטנה, צ'כאנוב. היתה מדריכה בקן השומר הצעיר המקומי. כבר בנובמבר 1942 הוצאה רוחה לאושוויץ. עם כל קהילת צ'כאנוב. אני משער, שבעיירה הקטנה צ'כאנוב היתה ליהודים ספרית ציבורית. אני יכול גם לשער, שבקן הפרובינציאלי הזה לא בעדר ארון קטן ובתוכו אי־אלה ספרים. ברי לי, שלא היה שם ספר על חומרי נפץ ורימונים. ובכן, מה עוד אני יודעים על רוחה? עוד פרט בעל משמעות. בשתי השנים שהיתה באושוויץ היא עברה, כמוכן, כמה וכמה „סלקציות" קטלניות וניצלה מהן בנס. בין נס לנס היא התמכרה לעזרת אסירות המחנה וסעדה את שארית הניכית, ככל שידה היתה מגעת ולא מגעת.

על עזרה מסוג זה בלבד היו באושוויץ משלמים כשריפת. זה הכל מה שאנחנו יודעים מן הביוגראפיה של רוחה רובוטה, לפני שנמרד על צווארה התבל. ועד כאן הכל לכאורה ברור.

התחלנו פרק ראשון מן הברור ונסיים אותו בברור.

כשיום אחד קרא לה שליח חשאי מנהגה הגברים והכניסה בסוד המחתרת והטיל עליה מה שהטיל — הוא ציפה ממנה לנאמנות וציות. הוא נתן אמון בבחורה היהודיה הזו, וסבור היה ודאי שאפשר לסמוך על שכמותה, כי תחתום את הסוד בלבה. גם לנו, מעבר לימים, ברור הדבר וכמעט מובן־מאליו.

כאן עלי לומר משהו על המחתרת. למי שידע כדאי להוכיח ומי שאינו יודע — ראוי לו שיידע. באושוויץ, בגורא שבמחנות ההשמדה, נתקיימה גם הקשוחה והאמיצה שבמחתרות. המחתרת באושוויץ היתה בינלאומית. בהנהגתה נמצאו אסירים פוליטיים ותיקים בני לאומים שונים, ואישיה היו אחרי השחרור לראשי ממשלות, לשרים, לקצינים בכירים, לגנרלים ופרוידנטים של ארגוני לחמים, וסגני-פרוידנטים — כולם מעוטרים בעיטורי מופת, עוז ולגיון הכבוד.

אמנם, בינלאומיותה של המחתרת היתה לא שלימה כלשהו. שהרי רק בני עם אחד מכל העמים נועדו לעלות על המוקד ברבבותיהם מעשה יום-ביומו לגגד עיני המחתרת במחנה הסמוך, בירקנאו, אף מבלי שיעברו את הפרוזדור של אושוויץ. אך זו היתה עובדה כה נחרצת, שהיהודים הם שעולים על המוקד, שהמחתרת אף לא התיימרה לתקוטם עלית במצעים, שכן קצרו ידיהם מלהושיע את העם הזה. המחתרת הגבילה את עצמה למטרות שגראו לה חשבות ונועות דיון, כמו קשר עם העולם החיצון, ביצוע בריחות של בודדים, מאבק עם מעשי התעללות מקרב האסירים הפליליים, סעד חומרי ומוראלי, רעיוני ופוליטי. המחתרת הבינלאומית דאגה גם להבטיח את חבריה, שיינצלו ככל-האפשר מחסלקציות הקטלניות.

וזאת היא עשתה בדרכים שונות ומגוונות, שכמה-זכמה סימני-שאלה מרחפות עליהן עד היום. אם מנהיגי המחתרת לשעבר לבם שלם עד היום בכל מה שעשו ובכל מה שלא עשו — איני יודע. נניח זאת להם ולנפשם. מה שאיני מניח להם ולחשבונן-נפש שלהם בלבד — היא העובדה, שההתקוממות המווייגת שחוכנה היתה למטרה העליונה של המחתרת באושוויץ, לא נתמשה לעולם, חרף תביעותיהם של החברים היהודים שדחקו ודחקו לשוא.

ולא מחמת כשלון מיבצעי לא הרצאה לפועל ההתקוממות על-ידי ההנהגה הבינלאומית. זו לא הגיעה מעולם לכלל החלטה, לכלל הכרעה סופית, על העיתוי ועל הרצוי באמת, כל-עוד יש לציבור כלשהו מה לאבד. לרווחה רבובה מצאנו, אף לה היה דבר-מה לאבד — את חייה, שעד כה הותירו לה לפליטה. בכל-זאת, משפנה אליה שליה המחתרת ושאל לנכונותה להבריה על גופה שקיות עם חומרי נפץ מבית-החרושת הגרמני למחנה, ומהמחנה לידי המחתרת — הוא לא הופתע שהיא הבינה את מידת הסיכון — וחסינותה. אך יש אומרים, שהופתע מאד לשמוע מפי הבחורה היהודית, שהיא עשתה זאת מכבד, ועל-דעת עצמה ושחחומרים במסרים על-ידה יום-יום לקבוצת יהודים מה, וונדרקומנדו" לשם עשיית רימונים. זאת אותה הקבוצה, שאמנם ביצעה לימים את מעשה ההתקוממות היחיד באושוויץ. לאיוו נאמנות נתחייבה, איפוא, רווחה רבובה בעשותה כך, על-דעת עצמה? והרי איש לא פקד עליה, וכי יכול היה לפקד? שום סמכות מוסרית לא עמדה ולא יכלה לעמוד מעליה. האם קרא לה קול? איזה קול?

פרק ב': נכונות לקרבן או עמדה של אחריות מוסרית.
נקל יותר להתייחד עם זכר גבורים סמליים מאשר להתמודד עם גבורינו כבני-אדם. בריות מוחשיות, בשר-ודם, שאי בנה ארחו לנו לחיים, היו תברינו הקרובים ודימינו שגם הכרנו אותם לפני-ולפנים. אך התמודדות זו עם פנים מוסרות, עם

דמויות מוחשיות — התמודדות עם הבעיה האנושית ולא עם הסמל, יש בה אולי כדי לאלף, ואולי גם כדי לנחם.

בהרבה יהודים צעירים, בני דורנו, כמוהם כמונו ראינו מאז ומתמיד את מבחן חיינו הגדול בעמידה כלפי המציאות ולא בפניית עורף לה. מצופה היה, שחברי התנועה — סבוגריה ומתבגריה, — יגיבו תגובה של מסירות ועמידה אמיצה כלפי מציאות של הגשמה, הכשרה, עלייה וחיי עבודה בקיבוץ ובארץ.

אך כיצד יגיבו במציאות אחרת — בלתי צפויה בתכלית? מציאות הפוכה ומנוגדת לכל סידות היגיון, נורמות חיים ומושגי אדם. עיון מקיף, שלא געשה עד כה, בתגובותיהם של חברינו הנפוצים או הכבושים בתוך המון עם נדחם וטרורף מעשים, נוכח מציאות מתהפכת וקטבית במצביה — היא מסכת בלתי גדלית ומאירת-דעת יותר מהרבה ספרים מלומדים בהבנת ערכי אנוש, יחיד והברה, שהתנועה היתה להם כבית-יוצר.

בעולם זה, כלומר באירופה המנואצת, עולם של ברירה אכזרית, ניתן היה להתבחין בשלושה דגמי תגובות, או בשלושה טיפוסים אנשים במבחן הגדול מצד עמידתם כלפי המציאות הכפויה.

הטיפוס החזק, שלא נשבר מפגיעה ראשונה ועשה מכוחו כדי להשתלט על המציאות. הרפה, שהיונהו שותקה בהלם ובלא סעד למרעז ובלא מסגרת ראוייה אמור היה להסתגל למצב של השקלה. והשלישי — הטיפוס הבוגדני.

בדברי באיש הבוגד איני מתכוון לבוגד מדעת. לא זה שסוף מעשיו השפלים מכונים בכונה תחילה. אמנם, היו גם היו כאלה משני עברי החומה. ידענו כאלה אצל השער ולסנים מן השער, במדים ובלא מדים, נוגשים ונבלים למיניהם, שהמושג הקלאסי בוגד שווה וראה להם. והחשש מפני מוסרנותה היתרה של הנב' חנה ארנדט, למשל, אינו טעם מספיק כדי להתכחש לעובדות. גם אם העובדות מצביעות על פרובלימטיקת טראגית, כפולה ומכופלת, כאשר מוצאם של הבוגדים בנישו לא תמיד היה מן החברה השולית והפילית, מן המרעדים בביכול לשפלות, אלא היו בהם מיוצגים — ולא במעט — בריות מהוגנות, שהתהדרו בזמנים כתקנם כאנשים אידיאליסטיים ופטריוטיים לעילא.

אך אלה וגם אלה אינם מעניני. לא הם טרדו את רוחי אז, ולא עליהם אני תוהה היום. תוהה אני על האדם הישר שכוחותיו בוגדים בו בלחץ העיניים. ידוע לי, כי בצה"ל, אין דגים כיום עוד לכף-חובת חייל שנופל בשבי אויב ומוסר לחוקריו סודות שעמד במצב של עיגורים וסכנה חמורה לחייו.

עמידה זו של נדיבות, מצד צבא-ההגנה-לישראל, שמעידה על חוסן מוסרי ולאומי, לא התירה לעצמה שום מחתרת. ודאי שלא בתנאי הטיור הנאצי. גם איש מחתרת נאמן וטוב שנשבר בחקירת הגסטפו וגרם לאסונות נוספים נחשב לבוגד, — אף כינהו בשם אחר. שום ארגון מחתרתי לא ניצל מסכנה זו. הארכיונים הגרמניים מוכיחים, באיזה חיקף נרא פגע אסון זה, למשל, ברויסטאנס הצרפתי.

הספרות של שנות החמישים — זו שהתרכזה סביב סארטר בעיקר — מלאה תיאורים דרמטיים וניהוחים פסיכולוגיסטיים וקיומיים על עמידה פרובלימטית זו של אדם נוכח מעציו. הסגרתו של יצחק ויטנברג בוילנה היתה אף היא תוצאה של

שברונו של נציג מחתרת ותיק מן הקומוניסטים הלא־יהודיים בחקירת הגסטאפו. וכך רבים וטובים. מעטים עמדו במבחן התמור הזה.

ולא היה בוגד אחד משורות המחתרת של אנשי השומר־הצעיר! מנסיוני, מידעתי הישירה, ומתעודות התקופה לא מצאתי מקרה אחד שאיש מחתרת מהשומר־הצעיר חמיט אסון על חבריו בבקשו להציל את חייו מצפוני. מעניו. ומה רבים היו חבריו שנפלו בידי הגסטאפו!

בדברים אלה אין בי שמץ מכוונת התנשאות אלא יראת־כבוד ותמידה אי־קץ על מקור הכוח ופשרו.

כשאני נזכר מה עבר על מיקי לנגר כהונגריה ועל חברו מרק, איד שונו על־ידי חוקריהם ואיך הובלו אל גדות הדנובה והם ראו את הנגר מתחת לרגליהם וידעו, כי בעוד שניות ספורות יטביעו אותם בנהר, — והם לא מסרו דבר;

כשאני נזכר בצבי דונסקי וליסק מינץ מסוסנוביץ, שבקשת אחת רק ביקשו מחבריהם שיגישו להם ציאנקלי. הם עברו חודשי תקירה ועיגולים, והם עוד שלחו פתקי עידוד ממרתפי העיגולים אל חבריהם בחוץ, — שימשיכו.

והיה ליאון זיסמן מקובנה, שנחקר ונגרר והובא ל„פורט התשיעי“ — ולא מסר. והיה אריה וילנר, כולכם ודאי יודעים, שהוא היה בפביאק¹ לפני שנפל במילא 18. מצאו אותו עם מחסן נשק. חקרוהו. קרעו צפרגני ידיו ורגליו, חרבו את גופו באש. חבריו בגיטו היו אחוזי חרדה. הנהגת המחתרת הפולנית, שעמדה בא אריה בקשרים כנציג האי־ל, חשבה לנתק כל מגע עם הארגון היהודי הלוחם בגיטו, מחשש שהמפגש יסגיר סודותיו וימיט אסון על כל אלה שנתוודע אליהם.

אריה וילנר לא התיר לשונו השותתת דם.

וליוה מגון הצעירה מוילנה שנפלה בידי הגסטאפו, לא בלבד שלא מסרה דבר — היא אף שלחה פתק מתוך בית־הסוהר שבלוקישקי, בפתק היה כתוב: „יקירי, אני יודעת מה צפוי לי. אני הולכת בהכרה שלמה. אל תחששו. לא אססור דבר. חזקו ואמצו“.

וכך רודף רובוטה, כיוון שנמצאו בכליה שקית של חומר נפץ — חקרוהו. ואיני צריך לומר לכם איך חקרו באושוויץ. היא הספיקה לומר לאחר האסירים: „מסור שלא יחששו. לא אבגוד. לא אסגיר“. וביקשה שתי מלים נוספות לומר: „חזק ואמץ“!

מדוע זה היה חשוב לה שיידעו כי לא בגדה? משפחה לא היתה לה עוד. בני עיירתה נספו. חבריה וחניכיה לתנועה — לא נותר מהם איש. כלום קיוותה שמישהו יזכור אותה לטובה? למי היתה מיועדת החתימה „חזק ואמץ“? מהיכן שאבו האנשים כוח כזה — איך ובמה נתחשלה רוחם?

פרק ג': על מצוקת ההנהגה ועל מנהיגות לעת מצוקה. תאור דברי ימי התנועה בחורבן ובמרד בדמות מתחרת מסרעפת על פני ערים וארצות, שכיוונה והדריכה מעשי חבריה בגיטאות, ביערות ובמחנות ההסגר, הוא

¹ בית־הכלא המרכזי בווארשה.

תאור שיש בו — לדאבון הלב — הרבה מן המטעה. בעיני הרחוקים מן המערכת, בזמן ובמקום, מצטיירת פרשה עמידתן של תנועות הנער החלוציות והשומר הצעיר כאילו היתה להם הנהגה מרכזית, שהועדה נכוחה סמכות גבוהה, להנהיג את הכתנה בסערה הנוראה וליטול אחריות מקיפה לגורל העם בניטאות.

עלילות הלחימה וההתנגדות המאורגנת יש בהן כדי להעיד לכאורה על קיומה של הנהגה קולקטיבית, שנערכה למועד והשכיחה לפעול בתיאום, ובקשר הדדי, מעיר לעיר ומארץ לארץ, במחשבה ובעצה אחת. ואף זה רדשם שעלול להטעות.

אך הפאראדוקס הוא, שאין לך יותר אמיתי מהדבר המדומה הזה. הבה ונוסח מקצת מן המעשים שעשו חברינו או שנעשו בהנהגתם. מוארשה הם היו מייסדי ה"א"ל¹. סמרחיבי תחומיה של תנועת ההתנגדות ובפיקוד המרד. אדק² וורח³ וגדליה⁴ — הראשונים שכוננו בגיטו ביאליסטוק את הארגון היהודי הלוחם, הנאבקים למען שיתוף כל גורם ציבורי ראוי להתגוננות. ווביק רוזנבלום, ירחמיאל ווסקוביניק ואליהו זימן — ראשונים להקמת המחתרת של השומר-הצעיר בקובנה, 5 ימים בלבד אחרי כניסת הגרמנים. מחתרת זו היתה בין מפעילי הפריצה הפרטיואנית מעירו של מאפא. השק באומינגר, מדריך הקן בקרקוב, מייסדה הראשון של המחתרת הלוחמת. הוא אשר נאבק ולחם על שיתוף כל הכוחות האפשריים למען הלחימה המזוינת.

וכך חברי לתנועה בסוסנוביץ, בהנהגתו של צבי דונסקי. וכך עשו בבנדזין — וכראשם צבי ברנדס. מחוללי תנועת ההתנגדות בולנה היו אנשי הקולקטיב השומרי, והם הראשונים שהעזו לראות בגזירות תחילתה של השמדה סטאלית של יהדות אירופה. והיה מרד אסירים בלובלין, ובפיקודו היה חברנו כהנוביץ. והיתה מחתרת לוחמת בגיטו ברנוביץ, ובהנהגתה מתייצב איש התנועה קופילוביץ. ובגיטו צ'עסטוהוב היו חברינו במתקוממים, בהנהגתו של יהודה גליקשטיין. והיו במתקוממים במזריץ ובמלאווה ובראשי המתקוממים במיר ובז'טל, וכמוהם כן בטארנוב, בגורדנו ובערים אחרות.

ומנהיגי המחתרת הצעירים, הנשכחים: אברהם רקובסקי — ראש הקן בנבוגורדזק, אבא גרטנר באוסטרוביץ, יודלביץ' והגמן מסלונים, מישקה אידלמן יצא קן קליש. ומרדכי גרובס, יוסף פרבר ודוד נובודבורסקי — אלה שמקץ המרד בגיטו וארשה עוד הנהיגו את שארית הלוחמים להמשך המלחמה ביערות — ועקבותיהם נמחו מעל-פני האדמה. כמוהם רבים עלומי השם.

אופייני ומאלף הוא מקרה העיירה הסלובאקית זיילינה בסמוך למפורטמת בעיירות התנועה, וורוטקי. בנופה הירוק של סלובאקיה היתה זיילינה באותם ימים גיא דמעות ודם. שם היתה תחנת מעבר לטרנספורטים לארשוויץ. בין תושבי המקום נותרו לעת הזאת 6 חברי השומר הצעיר, ממה שקראנו אז צופים-בוגרים, הבוגר

¹ ר"ת ארגון יהודי לוחם.

² אדק בורקס ז"ל.

³ ורח זילברק ז"ל.

⁴ גדליה שציק ז"ל.

בבן 17, בשם משה פלדמן. קם משה פלדמן ועשה ארגון מחתרתי עם חמשת חבריו. המטרה המיידית היתה — השגת נשק ללחימה. הוא לא עשה את מעשהו מתוך קלות-דעת של נער בן 17. המפליא שהוא חשב אותן מחשבות ובאותו כיוון כמו חבריו הגדולים בווארשה ובמקום אחר.

על תושבי המקום המבוגרים בדילינה, קשה לומר אפילו אחרי מות — קדושים. היתה זו חבורה של זוללים וסובאים, שלא משכו ידם מכל דבר תועבה. צעירי השומרה הצעיר ראו וידעו זאת, וחם לא ברחו ולא נקעה נפשם, ולא נרתעו למסור את נפשם עליהם ועל כבודם המחולל. חמישה מתוך השישה הושמדו, ובראשם הנער המעונה, מנחיים הצעיר — משה פלדמן.

כי בשעה שפקדה הרעה את יהדות צ'כוסלובקיה אנו מוצאים את חברי התנועה במרכז העשייה לשם הצלה והתגוננות — ובראשם אגון רוט. השומר הצעיר בצ'כוסלובקיה הית, נדמת לי, הארגון היחיד, או כמעט היחיד, שהתייצב בטאורגן לצד המרד. וכאשר פקדה הרעה את הונגריה, זו היהדות הקונסרבטיבית, שבחלקה הגדול על פרנסיה ונגידה התגוננה כמעט עד הסוף בפני הכרת שותפות הגורל היהודי המתחייב ממנו — בקרב ישוב זה קמה מהתרת חלוצית, שמחוללה וראשיה היו אנשי השומרה הצעיר, בהנהגתו של שמחה הוגוואלד.

המתחרת בהונגריה, שעשתה להצלת חברים מסלובקיה, בחלצה לעזרת הפליטים, חתרת בכל הדרכים אל חופי הארץ, ומאחר יותר הקימה את מפעל התצלה המסופה, רבי-המידון ותנועה, לחילוץ רבבות יהודים נידונים לגירוש, — היא לא התחמקה מהגורל היהודי המשותף, אלא התייצבה להיאבק עמו.

המתחרת בהונגריה אמנם לא בחרה בדרך ההתקוממות המוויינת — ולענות דצתי בדיון שלא עשתה כן — אך היא פעלה כקולקטיב לוחם, ומאבקה בגזירות הגירוש הוא אחד המעשים המקיפים ביותר שידעה תנועה הרדיקלית באירופה. כך היו בלוחמים, במתקוממים — אנשינו בבלגריה, ביוגוסלביה, בצרפת וכן ברוסיה. במקום אחר ובסיטואציה אחרת, היינו — תחת שלטון ברית-המועצות, שם נתגלתה הישגות השומרית במיטב סגולותיה, וזוהי מסכת נפרדת הראויה לעיון ולא אוכל להפליג בה בשעה זו.

רק זאת אומר: להיות אחר בהווה של פליטים אין זה מעשה אמיץ של יחיד. אנשינו במזרח רוסיה, או כפי שקראנו להם, „האסיאתים“, נדמה לי גילו את האפשרות היחידה כמעט להתקיים כקולקטיב מודע ונאבק בתוך הווה של פליטות במזרח ובמערב ערין.

אך זו היתה סיטואציה אחרת, כמובן, אם כי קשה וקטלנית אף היא. כל מקום שהיה מגין של שומרים — שם היה מאבק והיתה הנהגה. במקום שלא היה מגין — עשו זאת 6. במקום שלא היו 6 — עשה זאת אחד, וחש את עצמו כשליח-ציבור, של קולקטיב.

פרק ד': בגדי וברווזה.

אכן, היתה זו תגובה אחידה של התנועה. כאילו עמדה לה התנהגות עולמית — אחת, מדריכה ומכוונת. התגובה הזאת של התנועה בכל אתר ואתר גראית לימים

כסמימה מיבצעית ברורה ומפורשת: 1. לראות נכוחה את מגמת האויב; 2. לצאת למאבק כקולקטיב לוחם; 3. לשתף במאבק את כל הכוחות האפשריים בגיטו ומחוצה לו; א. לפרוץ דרכים בלתי מקובלות לתצלה, ובאין סיכוי לתצלה המוגנית — לגקוט בלחיסה מזוינת. המטרה: לא הבטחה האקטיבה וחיהם של חברים וקרובים בלבד, אלא אי-השלמה עם גזירת ההשמדה, מתוך דביקות בעם, בגורלו של הכלל וכבודו. וכך פעלו באמת. ובכיוון זה נחמקדה המחשבת, כאילו היתה לנגד עיניהם הוראתה וסמכותה של תהנה ומיפקדה עליונה.

מדוע אינני נפטר מקלת התבאי המרגיזה „כאילו“? מן הטעם הפשוט — באשר תהנה כזו לא היתה בנמצא. ובתיבה קטנה זו „כאילו“ צרור משהו מן התוכחה — ומן הגילוי גם יחד.

היה זה, כידוע, ב־1 בספטמבר 1939 כשעלו צבאות היטלר על פולין. מבעוד לילה וימים ויליות קודם לאותו יום היו עצבינו ודוכים ופחדינו גדולים לקראת הבלתי ידוע. אך אור ליום ה־1 בספטמבר זכור לי שלא רצינו לאכול, ניטל ממני התיאבון ורק נמשכתי לישון. ואכן נרדמתי. וחרי לפעמים מיטיבים עמנו החיים ואנחנו נרדמים בעצם פחדינו.

איני יודע אם חסר עשו עמנו החיים, שעם שלם נרדם בעצם פחדיו — ועם יעדי שלם אכן נרדם בעצם פחדיו בלילה ההוא שירד על אירופה, וכן עשה בליל 1938, ובליל 1936 — ובליל 1933.

ודאי ששנתנו לא היתה שלווה, כי אם טרופת חלומות רעים. אך החלומות — חלומות, ומה שנבלה בהקיצ — אף חלום בלחות הלבין לעומתו. משהקיץ העם אל המיכלאות — מבוחר, קחוצ, מבודד, מסורג, — הוא נותר בלא רועיו, ללא מנהיגות.

בלי משים עולה בזכרונך חורבן אחר. ומעשים שאירעו בין שפרעם ואושא בימי השמד הגדול, בנפול מרד בר־כוכבא. לאחר שהוצאו להורג המנהיגים הרוחניים שתמכו במרד, וביניהם „עשרת הירוגי מלכות“, עמדו שלטונות הכיבוש ואיימו בהשמדה גמורה על כל ישוב יהודי, שבתחומו יתגלת מישחו שהעז ל ס מ ו ך . אולם יחודה בן בבא, זכר מנהיג לכרכת, מסר את נפשו וסמך בין שפרעם לאושא המישה מתלמידי רבי עקיבא, ובכך הבטיח המשד להנחה יהודית, סמכותה וחוקיותה, לימי סכנה חמורה ובתנאי מחתרת אכזריים.

מנהיגינו הוותיקים, המנוסים, הנבחרים, המורשים בעם — נסתלקו, מי ברכב ומי ברגל. על המנהיגות הציונית אנו קוראים בדריח של חבירנו באירופה משנת 1939 את הדברים הללו: „המנהיגות הציונית — כתוב שם — אשר ברחת יחד עם הפליטים הכזיבה פעם שניה. במקום לעמוד במבחן הנאמנות לקיום התנועה — היא בחרה בהסתלקות מהבמה ובחיפוש אחרי הצלה אישית“.

לא אני כתבתי את הדוית הזו. אפשר שאילו אני צריך הייתי לחברו — ואם לאחר מעשה — אפשר שהייתי ממחן את הנוסח. שהרי לא כולם ברחו כדרך העריקים. הית שיקול וחיתה ודאי קריאה אישית והחלטה מלמעלה או מלמטה, והיו שיצאו על־פי הוראה מפורשת מירושלים, והיו שיצאו על־פי מה שנתנו הגויים רביר מדינה של פולין, לדוגמה, שרים וראשי ממשלה שלהם.

אך תהיינה המוטיבציות האישיות אשר תהיינה, — העובדה הנחרצת היא, שגולת אירופה הישוב בן שלושת המיליונים של יהדות פולין נותר ללא הנהגה. ולא נמצא אחד, קסמיר או מוסמך, שניסה להישאר עם העם בשבוי עליידי ירידה למחתרת.

אך חברינו, שחיברו את הדברים הנקבים בדו"ח זה משנת 1939, לא ידעו שמקץ זמן מועט יצטרכו להעלות אותה שאלה טורדת-מנוחה לעבר תנועתם-הם, כלפי המנהיגות שלנו.

ישוב, איש לא חשב ואינו מעלה על הדעת את השאלה הזאת במונחים של עריקת ידוע גם ידוע, שחברינו לא עשו את הצעד הגורלי הזה עלידתם-הם. והיו חברים, שאף ביקשו בתוקף להישאר באיחור הכיבוש הגרמני. דבר זה יש לו אמנם משקל רב ביחסי אימון בין חברים שלא נתערער, אך זוהי בחינה סובייקטיבית. אובייקטיבית, עומדת עובדת המסתלקותה ועלייתה לארץ-ישראל של ההנהגה הוותיקה של השומר-הצעיר ושל רוב השכבת הבוגרת, וכן שלא נותר אפילו שליח אחד של הקיבוץ-הארצי לשעה הקריטית בתוך מעגל האש.

ואם חזרו לאחר-מכן, ושלחו מתאריך שליח פה ושליח שם, שישובו בירסתי ארץ נייטראלית, — הן מצד כמוהם כשליחים, מצד יעדיהם ומבחינת התמיכה שניתנה להם — פעלם לא צמד בשום יחס לצרכי השעה ולחובת הנהגה עולמית. הגה כי כן, נותרו במיכלאות הגדלים. הזאבים סגרו על המיכלאות והגדלים — גדלים.

כיצד היו הגדלים לרועים, ואיך קמו יום אחד כגדי וכרועה ועברו חלוצים לפני המחנה הלוחם — אף זו היא מסכת נפרדת, שאין באפשרותי להידרש לה במסגרת זו.

אומר רק זאת: עם שאר פליטי ישראל התנועים בדרכי התעלה במימון מדינת פולין, חוצה את קעבר-הבוג ומגיע לוילנה צעיר מוארסה ושמו מרדכי אגילביץ, והעיר וילנה באותם ימים אי בין חזיתות, מיקלט-לילה לגשרים ופתח-תקות לנושאים עיניהם לארץ-ישראל. מדריך צעיר מקן שומרי בוארסה המעטירה, מהי הרגשתו בחוצות וילנה-של-פליטים כשהוא נחלץ מאימת הצורך?

אין הוא רואה את עצמו כאחד הפליטים, כי כמוהו כחלוצים רבים. הוא לא ברח לשם עצמו אלא מדעת התנועה, המתקבצת עכשיו במסירות-נפש בריכוז השומרי — למען „המשך הדרך הגדולה“. והנה בוקר אחד, ובטרם יגוה מתלאות הדרך, ינקר חספק בלבו של האיש והוא יאמר לאחדים מהבריד — ולא מעל במה ולא במופעה — רק כמשיח עם מצפוני: „אין זכות למדריך להציל את נפשו ולהפקיד את חניכיו“. אמר, קם — וחזר אל מעבר לגבול על מנת ללקט את חניכיו ולהתנגם.

פעמונים לא צילצלו. אך לעניות דעתי, נולד באותה שעה מנהיג חדש — לנו ולעם ישראל. ובשובו, ובצאתו בשנית — והפעם כמטרה להגיע לוארסה הנאצית ולהישאר בה — כבר הוא נושא עליו גושפנקה של שליח ובתוכו פנימה גלום אותו יסוד שממגורבו יתגש מקץ ארבע שנים בונקר הפיקוד של מרד הגיטו. כך חזר למקום שראוסחובתם-לחזור השיק באומינגר — לקרקוב, שמחת הנואלד — לבודפשט, הם ודומיהם.

במאמר נוסגר: לא אחת שואלים וחוזרים לשאול את השאלה המציקה — מפני מה איתר לפרדץ המרד בוארשה, ולא באה תחתנגדות המוזיינת ביולי 1942 בעת הגירוש הגדול של מחצית מיליון יהודים שהובלו לטבח? אחדים ניסו לתרץ. גבונים החרישו.

לראשונה, אחרי שנים כה רבות, אני מסתכן בהעלאת היתור הבוי, והיא דעה אישית שלי, שאולי תשמע פשטנית ואפשר יראו בה תשובה גסה, אך אני מאמין שיותר מפינים אחרים קרובה סברתי למקום, לזנן ולאמת. מרד הגיטו לא היה בבחינת התקוממות ספונטאנית של המונים אלא מעשה תכרעה של המחתרת. מה שחסר היה למרד שיפדוף בעת הגירוש הגדול ולארגון־היהודי־הלוחם שיכריע על כך ביולי 1942 הוא, בין היתר, — נוכחותו של מרדכי אנילביץ'!

מדוע אני מטעים כל־כך את ערכו ומישקלו של המנהיג? מאימתי מדברים בחשומי־הצעיר על מנהיגים? ובכן — מאז ומתמיד. אמנם התואר היה אחר, הקלסתר אחר והנורמות שונות. אך הקשר העמוק בקן־התנועה היה מיוסד על יחסי שווים אל תראשון־בין־שווים, בעל הסמכות המוסרית והרעיונית. סמכות זו היתה לנו יותר אמינה מגינוני מנהיגים במדים ובקסקטים.

שנית — והיא הנחתה: לעת משבר, בעת סערה, קשלא כדימוי השגור — על ספינה טרופה בים הנתונה כולה בידו הקברניט וחסדי שמים, — ציבור אנושי על־ארצות מסוגל להגיע למעשה נועז ומחרש, אם מתקיימים בו שני תנאים מינימאליים: פוטנציאל אנושי בעל־ערך בחיבור עם אישיות כשירה למנהיגות. בלא חיבור שני אלה אף אנו כולנו היינו כמוץ ברוח ובעשן.

חוקרים והיסטוריונים ורישמי רשומות שואלים אם היתה מנהיגות יהודית בשואה. תשובתי היא: כן! היתה ולא זו הרשומה באנציקלופדיות. ולא רק באנציקלופדיות כלליות. טלו, למשל, את „ספר השומרי־הצעיר“, זה הכרך הגדול ורבי־החשיבות, המציב יד ומעלה נרישמה לתנועת הגדולה, — והנה בקשו את האינדקס ותפשו במילון השמות, בסוף ספר השומרי־הצעיר, בכרך המוקדש לתקופה הזאת, — תמצאו שם את שמו של קוסצ'ישקו, של קרופוטקין ועוד. ואין לי דבר, חלילה, נגד קוסצ'ישקו וקרופוטקין. אך לא תמצאו באינדקס של „ספר השומרי־הצעיר“ את שמותיהם של שמחה הונאלד ולא של אדק בוראקס ולא של זרה, ודאי שלא את שמו של הגדי־הרועה, משה פלדמן מהעירייה ז'ילינה. כך מנתנו של עולם — וכך בעולמנו.

פרק הי: על הבנת ההווה ועל ראיית הנולד. השעה דוחקת. אך לפני שאנו מפילים בשביל התלול, חובה היא שתעשו עמי עוד צעד קטן — אחורנית. בשנת 1939, בשלהי אותה שנה, הוגש דין־וחשבון של ההתנהגות הפליונת של השומרי־הצעיר. ראוי הוא שנשתתה רגע ונקרא בו, ולו מקצתו: „תנועתנו חוגגת את מלאות מחצית היובל שלה בימי פורענות. בימים של

¹ באותה תקופה עשה אנילביץ' בארגון המחתרת בונלמביה ונערך מוארשה.

הכנות קדחתניות למלחמת-עולם ומכות קשות הניתכות על העם היהודי בתפוצות ובארץ. על-כן לא שנת תג היתה לנו השנה הזאת. אך, לעומת זאת, סיסמתנו, דע את התנועה החדשה לכל הפיגות. הד הפעולה הזאת היה גדול מכפי שיכולנו לשער. גדולי העתונים פתחו לפנינו את שעריהם. המוני מבקרים באו לעצרות היובל. עתון היובל — 2500 ספסים — תופץ כולו, והעתונים המיוחדים שהופיעו בגאליציה, פולין, רומניה, ליטא, יוגוסלביה, מצרים, — נישאו בשפות שונות את דבר התנועה. מבחינה ציבורית ומבחינה חינוכית פנימית נחלנו נצחון חשוב, אם הצלחנו בימים טרופים אלה להבקיע דרך להתעניינות ולאהדה לתנועתנו ולמפעלית בארץ ובנולת. התחלנו לפעול גם באנגליה, במפעל הכשרה בחולנד ובמוכירות, החלוץ במערב-אירופה. לקראת השנה הבאה יגדל מספר שליחינו מטארץ ויגיע ל-60.

קטעים מדו"ח זה נדפסו ב"ספר השומר הצעיר", כרך א', עמוד 356. תחת הכותרת: „בהתקרב הסערה — סוף שנת 1939. שנה שביעית לשלטון הנאציזם". מדוע „בהתקרב..."? ולא בעיצומה של הסערה? האם זו פלישת קולמנס של עורך, או טעות אחרת בתכלית?

אך נציה לכותרות ונרד למטה, ומה שלמטה מסעיר ומעורר התפעלות. הימים והשנים תאלה של בטרם כביכול, משתבחים בפעילות בלתי-מצויה בכל ארץ וארץ, וכבר רמזתי על-יכך בפרק אחר.

בדיקת-חשבון מארשת של אותה שנה אנו קוראים: „בין המרכזי בלבד ישנם למעלה מאלף איש", ולהלן כתוב:

„החניכים והמורידים אחוזים אש התלהבות בפעולתם, ואנו מצליחים להתקדם, להתקדם — לאן?

ואחר-כך תיה „הריכוז-השומרי" בוילנה, זה המפעל הזכור להתחילה. חרשנו, שהא מן המפעלים היפים ביותר שנעשו לעתות פליטות ומלחמת על-ידי ציבור כלשהו. מופת של ארגון, תודיה ואחריות הודית. אך כלום לא היה המפעל הזה? כעיקר-שלידבר אידיאליזם במעגל-סגור? כלום הרגיש אותו מבצר אידיאליסטי כי על עבר-י-פ-פחת יושבת התנועה והעם כולו? משחו בכל זאת אינו מרפה, כשאתה חוזר ומעיין וקורא בתולדות הריכוז הזה, לא היה לנו „קראדום" לשעת חירום עם ירושלים ומרחביה, אך שטור עמגו עד היום תיק אדם ובתוכו צרור מכתבים, שנכנסו דחוסים מתגולה לארץ ויצאו טיפין-טיפין חזרה מהארץ לגולה. והם עדות לגאמנות ולמופת של אמונה ומסירות גפשי. יש בהם דקות אינטלקטואלית, כיאת לאנשי השומר-הצעיר, ורגישות לספרות ולשירה.

בין שורות הדינים-וחשבונות משנות 1939-40-41 ואפילו משנת 1942, תמצא מובאות מביאליק, טרניטובסקי, מדבריהם של מארפס, לנין, מבורוכוב, וייבול-לחיים ארוכים, מדברי מאיר יערי, — מקצת ממה שאמר באותה שעה ומקצת ממה שאמר בשנות העשרים ובשנות מלחמת-העולם הראשונה.

אך לא מצאתי בכל המכתבים האלה מובאה אחת — ולו איזכר אחד, — ל„מין קאמף" של היטלר, תמיהה גדולה היא איך תנועה, שעוד בפרוס מלחמת העולם השניה שקדה על לימוד הנושא „דע את התנועה", לא הוסיפה דעת נוקבת ואמצה לקרוא את האויב ומה זומם הנחרץ והגדול בצוררי העם היהודי.

הנה, גם עיניה הצלולות של תנועה חלוצית תוכו בעורונו. והיא התגרעה שעמדה לנו בתור ותומות. היתה זו תנועה ברציפותה ההיסטורית — או התגלות חדשה?

פרק ו': קל מיפגש של העת.

כל המדבר על תעת הנאצית כמונחים של קאטאסטרופה, ספק אם הוא מבין מה הוא שח. אף אם הוא אחד מבעלי העדות וחזה את הדברים מבשרו, ואומר כך — אפשר שכאבו גדול ממידת הבנתו.

מעז אני לומר, שבמובן מסויים לא היתה זאת שואת, אלא מצב אמיתי של החיים. מצב שבו נתגלתה כעת יובעונה אחת אפסותו של האדם שאין לה שיעור וגדולתו של האדם שאין למעלה ממנה. מבחינה זו אין גם הבדל אם חלפו 30 שנים או יום אחד. זכותו של הבית הזה היא, שבעמידתו מול תעת ויגונה, אנו רשאים להעלות על ראש זכרוננו את הנדולה ולא את האפסות. זהו ספורם של אנשים צעירים דגולים. החינוך השומרי, שבאורה פלא וכדרך התלכה היהודית לתפוצותיה נטע נטיעות שוות בלשנו שבוארשה ובדילינה שבתרי סלובקיה, בקארפאטוֹרוס ובקובנה, בבודפשט ובוילנה, בסלונים ובמצרים, — חינוך זה נטע בהם תחושה של עילית. או מוטב שנאמר כעברית פחות טכנית — תחושה של בני-עליה. ולמרות שעל-פי הכרחם הרעיונית הם ראו עצמם כחלוק לפני המהנה, הנה על-פי יחסם הנפשי אל העם הממשי והמוני הם היו יותר בבחינת חלוק מעל העם.

בלי סתירה זו — שבין חוויות השייכות לבין חוויות הנתיק — אין להבין כראוי את אופיה וטיבה של אותה תרבות ייחודית, שגילם בתוכו השומרי-הצעיר בין שתי מלחמות-עולם. אשרי האיש שזוכה ומושא אהבתו הוא גם נושא הערצתו. לאהבה תמה זו זוכים, כידוע, צדיקים גמורים, עוזרות-כית ובני טפס-עשרה.

אך יש ואהבה גדולה ומיוסרת אינה נטולה מתח של אירוויה מציקה ומופתית ברוח הם מגדלי, ביאליק, ברנר — באהבתם הנפתלת לעמם ובגידורם.

היחס האירוני כלפי סביבתם היהודית, שבה אישיו את צעירי השומרי-הצעיר, היה גם, לדעתי, במרכיבי הכוח הרוחני שסייע לבני-טובים אלה לשאת את העקירה ואת הביתוק מבית אבא ואמא ומבית-ישראל בגולה.

לא נעדרה האירוויה מאנשי התנועה גם ביחסם כלפי תושבי הגיטו. מראה הגיטו והמנו היה בו כדי לעורר רגשות שונים וקוטביים. והדברים זכורים והדברים כתובים ביומנים ובעתונות ובעזבוני התנועה ואין למחוק אותם ולא צריך למחקם.

אבל כאן, בין השמדה להתקוממות, נתחלף יחסם אל עדת האכזר המושפלת והיה משום אירוויה טראגית. והם לומדים לאהוב מחדש את העדה הזאת ולמסור את נפשם עליה, לא על-אף היותה כזאת, אלא בשל היותה כזאת. אהבה חצויה ומיוסרת זאת מילטה אותם מן הפאחוס הריקני של אהבת-ישראל מלומדה שאינה מחייבת לכולם, ומאידך, גם תילצה אותם משנאה-עצמית עקורה משורש.

רק אחת להרבה דורות מסוגל עם לקום ולהקדים נעשה לנשמת. רוב העם היהודי, ברוב הימים הוא מן המצפים ואינם עושים. וכשבא עליו החידוש הנורא של הנאציזם — עדיין הם היו מן המצפים ואינם עושים. ואם עשו — כמידת התכרח של השעה הגלית בסכנה עשו. אך מאחר ששעון-הרוצחים זה לוח השעות

של הפתרון הסופי — הוסנה בקפידה לשעות־של־תרמית, לשעות־של־כזב ולשעות של תונאת־דעת לסידורגין, ראו רוב האנשים את תנועת המחוג הגדול ולא את תנועת המחוג הקטן.

המשמעות הסופית של מהלך הזמן נתגלתה למעשים בחוש, ואילו לרבים — לאחר מועד. המצפים ואינם עושים הזכו בהלם ושקעו בדיכדוך נפש. ואם התנערו ועשו מעשים כדי לחזק את רוחם, כגון (הבה ובאמר זאת) מפעלי חינוך בניטו, מפעלי השכלה, תרבות ובריאות, מפעלים שמרחוק ובהיבט מסויים אמנם אפשר לתעלותם על גס כמופת של עמידת גבורה ומרי אורחי והתקוממות עממית. היבט זה, דומה שהוא תואם את משאלות הלב. אך שם, במצב הריאלי, היו כל המעשים הנפלאים האלה מעשי אנדש מורגלים ולא באו, לפי דעתי, אלא כדי להדחיק מן ההכרה את משמעותו של הזמן האמיתי. ומשנתגלת מהלכו של המחוג הקטלני בכיוון הפוך ממהלך השמש והתקופה, וכל המפעלים נטרפו אל החשכה, בא העם עד דכא, עד ראוש. אף אנו בתוכם. כרוב העם, אף עלינו באה תחילה מבוכה גוראת. אבל עמדו לנו חסד נעורינו וחסד בית התנועה החלוצי שלימדנו להיות מן המצפים והעושים.

היסטוריונים, מחוקרי העת הזאת, מוגיעים את מזחם כדי לפסוק הלכה פסוקה, כאילו דרשה לנו הלכה פסוקה בענין זה, — אם יש לראות בקהילות האנוסות בגיטאות, כלומר, ב„ידן־ראט״ים, המשד רציף לקהילה היהודית ההיסטורית. מה המשותף להן ומה המפריד.

תהיה החשדואה קשה או מופרכת כאשר תהיה, דבר אחד לא עשו ראשי קהל ופרגסיו בדור זה סגה שקיינו קהילות ישראל ורבנן מימים ימימה, והוא מעשה שליחים ושד״רים. משכבר הימים, משצריך היה לקומם בית־כנסת שלחו שד״ר לתפוצות הנגולה. צריך היה להדפיס ספר חשוב — שיגרו שליח־מצוות. נפלה השמועה כי באה צרה על קהילה קדושה — שיגרו שליח לידע מי בצרה. צריך היה לפדיון שבויים — שלחו שליח־מצוות אף מעבר לים. בין שנקראו שד״רים או שליח־מצוות, ובין שנקראו לימים פשוט שליחים, זה היה בית־הדואר של הפרבות היהודית לתפוצותיה. ולעת המצוקה הגדולה שאין דוגמתה לה בתולדותינו — חדלו ארחות שליחים.

לא נמצא ראש קהל אחד שהעז לשגר שליח מביטו שלו אל קהילה רחוקה אחרת. כדי לדעת מה עלה בגורלם של יהודים בטבעת המצור השנית. לא לדעת, לא לעזור, לא להתוהיר. אמת, שמעשה שליחים לעת הזאת לא היה פשוט כלי־עקר. היה בכך מעשה סיכון גורא, אישי וציבורי. אך סיכון זה נטלו על עצמן האחיות הצעירות, רוזיקה וסרה זילבר, שגשאו ראשונות את דבר וילנה לגיטאות אחרונות, וליזה כגון שיצאה מביטו וילנה להזחיר את גיטו אושמיאנה. וזאת עשתה איזה פסחון מבגדיון, והנערה היפהפיה אינקה נלברט מבגדיון, שבאחת משליחותיה נלכדה בידי הגסטאפו, והאיש הגרמני שיסה בה את כלב הזאב שלו והוא קרעה לגזרים. והשליחה הבלתי־גלאית, וושיה מילר. והשליחים מוארשה, רגינה ששמה בתנועה היה לילית. ושיינגוט טוביה, ששמו היה טאדק, ורגינקה יוסטמן ואידה ובנטה,

השליחות מקורניץ, ונחמה טוניק מסטולפצי, ויהזקאל קריגר מטארנוב. ואלה רק מקצתם. לבד משליחים מקרב תנועות אחרות שעשו בדיוק כמותם. ובטבעת הקשר הגורלי הזה ישנן אילו חוליות זהב שאסור לשכוח אותן והן מקרב חסידי אומות העולם, כאירנה אדמוביץ' ושכמותה.

ואת הסיכון הגדול הזה, האישי והציבורי, נטלו על עצמם לא רק הפיקודים בלבד, כי הלכו גם המפקדים. כך יצא ראשון אדק בוראקס מוילגה לביאליסטוק ומביאליסטוק לוארשה וחזר-חלילה. ויוסף קפלן, וטוסייה, וראש וראשון בכולם מרדכי אנילביץ' במסעותיו הבלתי נלאים על-פני ארץ הנגראל-גוברנמנט. ובשורה זו אין אתה יכול שלא להזכיר — ולהבדיל לחיים ארוכים — את מעשי שליחותם של חייקה¹ וולדה² וויטקה³ וחסיה⁴ וצסיה⁵. ומן הכיוון האחר על אדמת רוסיה — ז'ניה⁶ ומוטק⁷, סיבלם ועמידתם. הם לא עשו זאת לשם עצמם, ולא לשם החוג שלהם אף לא למען האינטרס של הארגון-הלוחם הלוקאלי שלהם, אלא לשם המצווה להסיר מכשול לפני עיוור גדול, להאיר דרכו של ציבור ולעורר עם ואדם לעמוד על נפשו.

מימים קדומים הובטח לנו, כי שלוחי מצוות אינם ביוזקים. העת הזאת לא ריתמה עליהם. שלוחי מצווה שלנו, הקרואים בפשטות „קשרים“, רובם ככולם נספו במילוי שליחותם היהודית.

ופרק קטן על עניין גדול.

עמד בהם, באנשינו, רעב לאחריות ומילאה אותם הכרת חריפה של שליחות. בין שנאמרו הדברים במפורש ובין שהבליעו — הדריכה אותם המחשבה שהם עתידים ליתן דין-חשבון על מעשיהם, כפרט וכקולקטיב, לפני מישור שאיננו פסל ומסכה והוא איננו בשמים ממעל והוא גם לא קטיגור ושופט — והוא עליון. בשעה שהצעירה לילית גוימן, מדריכת הקן ביוגוסלביה, ולימים הפרטיונית הנועות מלובליאנה, מתעתדת לצאת עם תגיכה אל שורות הלוחמים והיא באה ליטול פרידה מאמא, והאם מבקשת להניאה בבכי ובתחנונים, אומרת לה לילית מלובליאנה: „אמא, עלי ללכת ולהילחם עם הנורע החלוצי. אם לא אלהם — כיצד אשא פני לתנועה בארץ?“

החברה המרועה הזאת, כיצד ייראו חייהם ומותם בעיני היושבים במרחביה ובעין-חרוד והעם בציון — כמה כיראת-שמים ממש. אינני בטוח, אם היו לעם היהודי, מאז ימי המהר"ם מרוטנברג, יהודים יותר ותיים מחבורת שומרים ושומרות אלה, שישבו בחדר שקירותיו מכוסים מכפנים שלג וגלידי קרח. צעדים מועטים

¹ גרוסמן.

² מיסילביץ'.

³ קובנר.

⁴ בילצקי-בורנשטיין.

⁵ רואברגעמית.

⁶ קלס.

⁷ רוטמן.

משער הגיטו בוילנה, ואמרו זה לזה בחורף של שנת 1941 כדברים האלה. משהלך והפסיק הדיון הגוקב להכריע על התקוממות מזוינת ועל לחימה בגיטו ועלה הספק, תאם לא עדיף להציל את נפשותינו תחילה, אמרה חברה: „וישמד העם וישתייר האקטיב השומרי — ואולי יעלה בידו להינצל ונגיע לארץ-ישראל, — מה נשיב לילד שישאל שם?”¹

לפני 25 או 26 שנים, כשישבתי בתל-אביב ועילעלתי שעות ארוכות בכרכי העתונות העברית בארץ משנות הארבעים ואילך, ועיינתי בהם מתוך דחף לא-מוסבר, תהיתי פתאום גם תהיתי: האמנם חשו היושבים במרחבית ובעין-חרוד בכל טובדה ועולה של חובת לבבות זו?

פרק ח': על עמדה של אחריות מוסרית.
הויה זו של אחריות מוסרית שקבעה את היחסים הבינאישיים שבתוך הקולקטיב השומרי הסגור, נתפשטה בגיטו לעבר העויות ציבוריות רחבות ומקיפות, עוד בטרם נכון הארגון היהודי הלוחם, המשותף והכולל, על אופניו, ובטרם אחזנו בנשק ממש, כבר הבדלנו את עצמנו התבדלות גמורה ומוחלטת מההווה המוסרית של ההנהגה הרשמית והציבורית של הגיטו.

אני אומר — הויה מוסרית, כי אינני חושב שההנהגה ברוב הגישאות, היינו ה„יודגראט“, — שהנהגה זו היתה נעדרת אחריות מוסרית. אמנם היה, כזכור, נוכחים ושללים, אך לא הם קבעו את הנוסח. את הנוסח הגיטואי הטביעו אנשים שלא התחמקו מאחריות מוסרית. אך זו היתה אחריות מוסרית שלא ביררה באמצעים. מי שאמר „אני נוטל עלי את האחריות על עם הגיטו“ ולא ראה את עצמו ראש-לגתרים אלא שליט ואדון — הוא שנתן היתר למעמד השוטרים ונהגם. הוא שנתן היתר מי יפקד ומי ייוותר. הוא גם שהתיר, מתוך עמדת אחריות מוסרית זו, להעניש את הקרבנות באכזריות מופלגת על הפרת סדר וסיכון הלואליות.

הקוטב האחר היתה העמדה המוסרית שלנו ושכמותנו, שאמרה: אף בנסיבות הקיצוניות ביותר אי-אפשר לנו להתפרק מהערך המשמעותי — והיא הסלידה הטבעית מאי-ברירה באמצעים!

בשעה שמיפקדת ה-F.P.S. ועמה כל הארגון הלוחם בגיטו וילנה העמדו ב־16 ביולי 1943 בפני הדילמה לתסגיר את המפקד יצחק ויטנברג, זכר גבור לברכתו, או לעולל התנגשות דמים בהמון יהודים מוכי פחד והיסטרית, לשם הגנתו והגנתו, — דילמה זו, שאין קשה ממנה, העמידה בנסיון את מושג האחריות המוסרית על דם תמציתו. התכרעה ידועה ברבים.

האמינו לי, שבשום ספר ובשום מקום עדיין לא סופרה מלוא האמת על פרשת התכרעה הזאת, שבמשמעותה הגלויה היא מנעת שפיכות דמים המוגית בין גידונים לגידונים. בהכרעה זו, לשבט או לחסד, היה חלק לא מבוטל ושמא מכריע לבחן שאני קורא: ההויה של אחריות מוסרית של הקולקטיב השומרי.

¹ ספר „להבות באפר“ (יורקה קורצ'אק).

ערכמה שלא יישמע תמות הדבר — זאת עובדה לאמיתת. גם מקץ 30 שנים, עדיין אני מחזיק בדעה, כי מה שנתחולל בין חומות הגיטו בוילנה ב־16 ביולי 1943, באותו יום מר ונמהר, בגילוי זה של התאבדות, התעלתה מחתרת היהודים לאחד משיאי גבורתה העילאיים ביותר.

ביערת הפרטיונים נוכחנו לימים בתבדלי הגישה המדהימים שנתגלעו בינינו ומפקדים אחרים, רוסים למשל, בבחינת השיקולים הרצויים בתכנון מיבצע צבאי והפעלתו. מידת הסיכון של חיי הלוחמים, שיעור הקרבנות הצפויים — אלו לא היו מן השאלות שהציקו במיוחד, ודאי שלא הכריעו בקביעת המיבצע ובבחירת יעד הפעולה. ואילו אצלנו — אנו היינו שוקלים, חוזר ושוקל, את מחיר־הדם הנדרש, דחינו גם ויתרנו, כי ראינו לנגד עינינו את הקנים — פני אנשים קרובים ורחוקים, אולי קיפתנו על־ידי־כך אלו מיבצעים צבאיים חשובים או בלתי חשובים, אך הצלנו את נפשו של ערך מהותי שהיה טבוע בנו.

חברי הפרטיונים יוצאי ליטא, שהיו שכנינו ביער, וזכרים עד היום את הצער והחרון שהיה פוקדם על מות חברים־רעים שנפלו לשוא. לא בלי צדק הם מאשימים את מפקדיהם בודון אנטישמי ובהפקרת יהודים למות. ודאי שהיו כאלה והיו גם היו מעשים נוראים ממניעים אנטישמיים ברורים. אך נכון גם הדבר ואין לשכוח, שמיעוט ערך חיי אדם ויחס של וילזול והפקרות באוטונומיה אנושית, היו מן הדברים הטבעיים לכאורה של אותו זמן. אי־ברירה באמצעים היתה נחלתם של אויב ומגן, של רודפים וגרדפים כאחד.

עולם זה, שבו היינו, היה בהכרח עולם של ברירה אכזרית. אך גם נוכח הברירה האכזרית הזאת, האכזרית מכל, ביקשנו להציב סייגים, — ליהרג עליהם ולא לעבור.

פרק ט': על התעוזה.

מה שמייחד תנועה רוחנית ותעוזה אנושית היא הנכונות ליטול סיכון. הכושר לראות נכונה וללכת לקראת המאיים והבלתי־ידוע. הנכונות לקבל אחריות, לנסות, להעז ולהיכשל ולטעות מדי פעם.

חברינו היו נכונים להסתכן — והסתכנו הרבה. הם היו נכונים ליטול אחריות ונטלו את האחריות הכבדה מכל, את האחריות הקולקטיבית, ומבלי שהיה להם כוונה ותימוכין מרשות עליונה.

הם היו מודעים לסיכוי המועט של התצלחה ולסבירות הנכונה של הכשלון. והם היו נכונים להיכשל ולטלם מחיר רב עבור הכשלון. רק זכות אחת ניטלה מהם: הזכות לטעות מדי פעם. זכות זו, השמורה לטובי המצביאים, ולמהוללים שבלוחמי החירות — ניטלה מהאנשים שם. טעותם הראשונה היתה טעותם האחרונה.

כך טעה בוראקס, בשעת שראה לנגד עיניו את האקציה האכזרית בגיטו בראליסטוק, ובידעו שהמחתרת אינה מצוידת עדיין כהלכה, נשקה דל ואנושית מעטים, — אך ראה את האנשים המגורשים ולא עצר ברוחו לעמוד מנגד למחות,

מנגד לתולכים לטרבלינקת, והוא החליט להתערב עם פיקודיו בתוך המון המגורשים על-מנת להביאם לידי התקוממות המונית, לפני שהם מועמסים על קרונות-המשא. וכך עשו הלוחמים, ואדק בראשם, — אלא שהוא טעה בתערכת התגובה של עדת מגורשים. ועל טעות אחת זאת שילמו בחייהם הם, ועמם אדק, האיש תאמיץ ורבי-התושיה, שהכרתי מעודי.

וכך טעה הרש קפלינסקי, שאירגן את אחת היחידות הראשונות של פרטיזנים יהודים, ציידה בנשק ותובילה לקרבות. אך יום אחד, בשעת קרב פא"פ עם הגרמנים, כשיד הפרטיזנים שלו היתה על התחמונת, ופיקודיו נופלים הרוגים ופצועים סביבו והוא עצמו כבר פצוע ושותת-דם, רץ קפלינסקי לפניו היער להועיל עזרה. והוא פוגש בשלוגה של פרטיזנים והוא מאותת להם, והם — פרטיזנים לכל דבר, על-פי לבושם, ארגונם ובמטרת המשותפת — אלא שקפלינסקי טעה בהכרת פניהם. הללו אמנם הלכו להילחם בגרמנים אך לא היה איכפת להם לחסל, בדרך-אגב, קצת יהודים ולמחותם — משבילי היער. והם אמנם רצחו את הלוחם האנטי-נאצי תאמיץ, את היהודי צבי הרש קפלינסקי.

ולא נדע כנראה לעולם מה היתה טעותם של קופילוביץ' בברנוביץ' ושל חבריו במזריץ' ושל דוד נובודבורסקי ביערות וישקוב. מה היתה טעותו הטאקטית של אליהו טאנקוס וחבריו לתנועה ולמאבק בגיטו גרודנו, ועבור איוה בשלון בדיק שילמו בחייהם אנשי הקבוצה השומרית המצויינת מלוחמי גיטו טארנוב ורבים אחרים עלומי שם, שכל סגולות התצוה היו בהם. ורק דבר אחד נמנע מהם — לטעות מדי-פעם.

פרק י: על הרבותיה של אשליה.

ביתנו נטחן. אט-אט שקע מסד האפר ונגול מראה התורבן בהיקפו המלא. רק במסעינו על-פני הערים והעיירות, בנתיבי הבריחה, מלאה ההכרה דעת. שום עדות לא עשתה מה שעשו רגלינו. רגלינו הזוכרות — אבן ולבנה, אבן ולבנה. אך יש עולם שאינו עשוי אבן ולבנה, ואין להרסו אפילו בטאנקים ובפצצות. והוא עולמה של משאת-הנפש.

המציאותיות היה לנו למשאת-נפש גדולה גם בניטו. על ארץ-המציאותיות המתגשם אמנם דיברנו כעל ארץ של מלט ובטון, אך בעיני רוחנו היה זה עולם שבני גברים מארים שאין תחושך עשוי לרדת עליו. ככל שהחשכה ירדה על מחצית כדור-הארץ, כך נתגדלה בעינינו ברית-המועצות כהתגלמות היופי, השלימות והתקווה.

וכור אולי לכם מכתבו המרגש, שלא הגיע כמובן לשום-מקום. של שמואל ברסלב אל הדייל האדום. והנה באה הממשות, פיענחה את החלום והרסה אותו ללא רחם.

אני מבליג על דחפי וידוי ותוכחה ולא ארחיב את הדיבור כיצד, מתי ובמה נהרס חלום זה. אך איני פטור מלתהות על עמידתנו במבחן הזה. מדוע אני אומר מבחן? וכי איזה מבחן הוא לתקין מחלום ולשפשף עיניים? כמעט לא יאמן.

ושמא תמוה לשמוע את הדבר יוצא מפי. אך מעיד אני עלי לא אחד ולא שניים מחברי המחושלים בסבל, כי שעוטינו האומללות ביותר לא היו בגישו בהיחורב ביתנו הפיוי אלא בהיחורב אשלייתנו.

אפשר שנקל יותר לשאת חורבן פיזי מאשר לחיות על חרבותיה של אשליה. מן החורבן האחד, מן החלל שסער המוות ביקשנו מיפלט בבריחה, באותה תנועה כבירה ששמה „בריתה“, שהרינו ממחולליה ושעליה אין בכוחי ליחד דיבור הערב. היתה בבריחה גילוי של כוח מתגבר, ובפעם הראשונה לא היינו חלוצי שלוח אל חיק העתיד, אלא חלוצי מוחשי, ממשי, מוביל עם, וצועד בראשו.

אך כיצד מתגברים על מותה של אשליה? אין זאת אלא בלידתה של אשליה חדשה, ושמה: שליחות. להביא את העדות האכזרית, הלא־רחומה אך האמיתית לארץ. לתנועה, לאנשים חפשיים, להאיר את הכרתם של החיים בנסיון שלנו, לא בנסיון הסובלים אלא בסבל הנסיון.

אינני זוכר שהיה אי מתי כיגוס או היתה מועצה כזאת. לא ערכנו דיון ולא היתה החלטה במושב כלשהו. אך כבת־אחת הקיפה חוריית שליחות זו כל אחד, כל אחד מניצולינו. התכרה שבמותר היינו נועדנו למלא שליחות חשובה, קתסיסה ומעוררת לחיבור נפש, בבואנו לחוף האחרון — הכרה זו היתה לדבר הקספעים ביותר, המאושש ומלכד את שרידי התנועה, הנפוצים. תחושה זו היתה שקולה כנגד כל הסבל.

הרצון להבין לעומקה של אותה חוויה וללהט שבו חוונו אותה — יקרא נא בדברים שכונו „שליחות האחרונים“, שנאמרו בפני הבריגאדה היהודית, בשנת 1945, על אדמת איטליה.¹

אף אני קראתי את הדברים מחדש. התי: כמה מפוכחים ותמימים היינו חרף כל נסיוננו. עד היום אני תוהה כיצד לא נמחצנו ולא קרסה רוחנו בהתקלות הראשונה בממשות החיים בארץ, כשהתברר לנו, כי העדות האחת על חורבן העולם היהודי היא בבל־תיתפס והעדות האחרת על חורבות האשליה — היא בבל־תירצת.

אך הקדנתי, משום־מה, את המאחר. נשוב אל המקדם.

פרק אחרון — ושמו: המאורע המרכזי.

המאורע המרכזי לא היה המרד. לא מעשה המרד בוארשה ולא בשאר גיטאות. המקום האחר, שבו נתחולל המאורע המרכזי היה בפנימיותם של האנשים. והוא לא היה ב־19 באפריל ולא בשום מועד נקוב בתעודות. הוא לא נברא על המיתרסים אלא מצוי היה בחדרים הקטנים והפרוצים של השיתוף השוטרי והחלוצי בין החומות, בסימטאות. הוא לא היה מצוי אלא התרחש. לא היה זה עוד קו ולא קבוצה חינוכית. לא הנהגה כדרך הנהגה ולא חניכים כדרך חניכים. לא היה זה רק ארגון יעיל וגמיש למופת לשם מטרה משותפת. לא היה זה רק גיבוש רעיוני.

¹ ראה „ילקוט מורשת“, חוב' ט"ו.

היה זה משהו אחר, מוכר — גם חדש. לא עוד צעדנו ככתוב בשירים נושנים, כתף אל כתף, ולא זה ליד זה, אלא דבקנו זה בזה. זו היתה מהות חברתית ודינמיקה אנרגטית חדשה.

אולי מוטב לקרוא בשם כדרך חסידים ראשונים: תברותא, היא שנתקיימה בנו. כלום לא היו בתנועתנו חיי צוותא גם קודם־לכן? וכי לא היינו מחזירים זה עם זה ברעיון, במחשבת, בשאיפות? כן — ולא.

טלו נא את עתונות המחתרת. כבר הזכרתי אותו עובד עשיר, חד־פעמי, שקנה שם־עולם בתיצוד התקופה. שפע של דברי הגות ויצירה. מאמרים, חיבורים, קטעי יומנים, דפים מלאי אידיאליזם, פאתוס, נאמנות לרעיון ולדרך. אך בכל אלה עמד גם צליל של זיוף, גם כשאתה חוזר וקורא בדפים הללו היום, עוד אהה עומד מרותק ונדהם לנוכח התום והאמנות של אנשים שהיברו את הדברים בגיטו ואנשים שלמענם נכתבו הדברים. אך איך יכול שלא לחוש איך שמכין השיטין קורצות שם בעצב עיניים, וכמו שואלות זו את זו: האמנם כל זה איננו הבל־הבלים? האמנם אנו באמת אומרים לעצמנו את האמת שבלבנו פנימה? את הפקפוק, את החשש, את האימה?

יום אחד נפלה המלה. משנפלה המלה החסירה והכריעה לצד ההתכוננות למעשה האחרון, וגאמר הדבר האחרון — הוא הפך לראשון בתרחשות חדשה, נפלו מסכות, כל המסכות, אנשים הציצו זה אל פנים זה. זה אל נפשו של זה, ללא מחיצה, ללא שמץ של התחכמות והתחמקות. ללא קורטוב של כזב.

קריעת האשלית וההכרעה על ייסוד המחתרת הלוחמת לא נדרשו רק להתלטה ארגונית. ולא היתה זו רק הכרעה פוליטית ולא הכרעה אופרטיבית על מעשה ציבורי חיצוני, חשוב ככל שיהיה, שעתידי להתבצע כר־יכר, אלא בראש־ובראשונה היתה זו הפיכה בפנימיותם של האנשים אשר היו בקשר הסוד וההתגלות.

בימים ובלילות הארוכים של ההתכוננות והדריכות למעשה האחרון נתרקמו מעתה ואילך חיי צוותא אמיתיים, יחסים ישרים ושלמים בין אדם לחברו, בין הפרט והציבור, שלא ידענו כמותם.

ההגדרה „קולקטיב לחם“ שוב אינה תופסת. קולקטיב לוחם אפשר לארגנו וגיתן לאמנו, אך תברותא אמיתית צריכה שתתרחש, והיא אכן התרחשה שם, על שפת גיא ההריגה.

כשמתחברת „להבות באפר“ באה לתאר את הוויכוח השומרי בגיטו, שם נפלה ההכרעה, היא מסיימת את הקטע במלים: „אור גדול נגה בלבנו“.

זכור לי, שאחד מעורכי הספר בשעתו ביקש למחוק, בין שאר דברים, גם משפט זה, שכך נשתמע לו כמליצה ריקה, אך מה לעשות. לפעמים יש בחיים, שאין כמליצה היכולה לגעת בלב הדברים. מלים אלו „אור גדול נגה בלבנו“ — נגעו בלב הדברים, יש דברים שחולפים. זה מה שנגע — הוא שלא נמחה לעולם. ואמנם, כך בדיוק היה המאורע הזה שם ובכל מקום אחר. היתה זו התנערות פתאומית של ישות קולקטיבית, ודומה שהיה בה (ואני מעז לומר שאכן היה) מן המסתורין שבהתנערות הרוח.

ההודות ללא סייג עם החברותא הצילה אותנו קודם-כל מבדידות תהומית, כפולה ומכופלת. כל הגילויים הנפלאים של סולידאריות שעליהם מספרות התעודות והיכולת לפעול בכל מצב כגוף אחד, ומעשה המלחמה והקרב, — לא היו אלא תולדת ההתרחשות הזאת. תולדה מעשית ומוחשית. מעשים חולפים ועוברים. דברים בלתי-מוחשיים כגון אלו אינם נמחים לעולם.

איפה שהוא, מתי שהוא — כך אני מאמין — הם חורים בדרך הרוח ומוסיפים לחיות, אולי במקום אחר, טוב יותר, ראוי יותר. אני זוכר איך לאחר כך, בהיותנו ביערות, מעורבים כחמץ אנשים חדשים אחרים, שונים ומגוונים, כיצד ראו הפרטיונים האחרים בנו, בחבורה השומרית, קטנה כבר ומצומצמת, מין כת, אנשים מוזרים ומיוחדים, ממתיקי סוד. ואולי ראו בנו מתנשאים ויהירים. חוששני שלא חיבבו אותנו. אך מה שהיינו באמת — חבורה של דבקים זה בזה. נושאי איזה סוד ללא-פשר, עם מכנת אש בלב.

החיתה כאן רציפות של התנועה? — כן, באותו מובן שאין עבור מתמלא מחולייתו. אך הוא נתמלא בתמורה דרמטית, סוחפנית, במהות ערכיו יש בחזיון הזה כדי להתקשר לכל שהיתה התנועה לפני זה ולמה שהתנועה עתידה להיות. אנשים ועמים שלמים יש והופכים לקרבנות נצחונותיהם המדומים או הממשיים. אנו, שנחלנו תבוסה כה נוראה, זכאים להגיד, ללא שמץ של התנשאות, שלא היינו לקרבנות תבוסתנו.

מהבחינה הזאת — ורק מהבחינה הזאת — רשאי אני לומר לכם, כי זו לא היתה שעתנו האומללה ביותר.

לסיום היה עמי לומר עוד משהו לשם החיים, לתנועת שהולכת לחיות, אל צעירה.

אינני יודע אם הצעירים שומעים — והשומעים עייפים, אסיים איפוא במעשה קטן. מעשה בדליקה גדולה שנפלה בבית הוריו של המגיד ממזריץ', והוא או ילד בן 10. אביו לא היה. ראה את אמו עומדת בחצר, סופקת כפיה אל מול הדליקה וממררות בכבי. אמר לה: „אמא, הראוי בית של עץ ורהיטים של עץ שתולי ופעם עליהם?“ אמרה תאם: „בני, לא על הבית אני בוכה ולא על הרהיטים. מגילת היוחסין של משפחתנו נשארה שם באש“. אמר לה הנער, בן העשר: „אל תבכי, אמא, אני אכתוב לך מגילת יוחסין חדשה שתתחיל בי“.

הגיעה השעה לקרוע את המיתוס הארצישראלי של „במזריץ', שלי-המתחיל-בי, באשר הוא מיתוס אינספאנטילי.

על המגיד ממזריץ' מספרים, שלימים, בגרותו, כלי-אימת שהיה נזכר כמה שאמר לאמו היה כובש פניו בכפיו.

י"א באייר, תשל"ג

IN THIS ISSUE

At the head of this issue (No. 17) there is an essay by Abba Kouner. The contents were the subject of an address given at the meeting of the executive committee and members of Hakibbutz Haartzi Hashomer Hatzair held at Kibbutz Ha'ogen in June '73 to commemorate the 30th anniversary of the uprisal of the ghetto.

Under this head we print:

The diary of a Lithuanian doctress, Helena Kotergeine. Her notes reflect a noble spirit, a gentile friend of Jews, who gives vent to the terrible shock she experienced as witness of the situation of Jews and their fate in the Ghetto of Kovno under Nazi occupation. Kotergeine describes in extenso the part both Lithuanians and Germans took in the pogroms and the murders she witnessed even before the ghetto had been established. When the Jews were shut up in the ghetto, contacts were cut off increasingly, but Kotergeine's thoughts kept wandering to her Jewish friends and in her writings, events within that pent-up community are reverberating.

Parts of this diary were published, in 1968, in the Soviet periodical *Drushba Narodov* (Friendship between nations). The full text of the chapters printed there has been translated here. Dr. Benjamin Blodz, a veteran physician of Kovno, who lives in Israel and who knew Dr. Kotergeine well, has written an introduction and some explanatory remarks.

M. Pomerantz, who took part in the Polish campaign in September 1939, describes his Odyssey, how he reached the town of Kowel, that was annexed by the Russians, and the situation as it developed there to the time of the German invasion in June '41. The chapter printed here is part of a voluminous manuscript, dealing with the experience of the author throughout the war and the holocaust.

We bring in this issue the first part of a comprehensive research by Yoss Gelber on "Policy and the 'Transfer' agreement", signed by Jewish representatives and the Nazi authorities in 1933. The research deals with all aspects of this agreement; with the arguments and the heated controversy aroused by the agreement in the various Jewish communities as well as with German interests and hesitations. The "Transfer" was a much-discussed